

**ОТ ВМЕШАТЕЛСТВО В ТУРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК
КЪМ ПЪЛНА ЗАБРАНА (ЕЗИКОВАТА ПОЛИТИКА НА
КОМУНИСТИЧЕСКА БЪЛГАРИЯ)**

Садък ХАДЖЪ

Анкарски университет, Турция

E-mail: shaci@ankara.edu.tr

**FROM INTERFERENCE IN THE TURKISH LITERARY LANGUAGE TO A TOTAL BAN
(THE LANGUAGE POLICY OF COMMUNIST BULGARIA)**

Sadık HACI

Ankara University, Turkey

E-mail: shaci@ankara.edu.tr

ABSTRACT: Although in some periods of communist Bulgaria there was a weakening of the pressure and control over the education, language, culture and literature of the Turks in the country, the assimilation policy was always on the agenda of the totalitarian authorities. Various means of control over the education and the press were used, and after the April Plenum the authorities gradually proceeded to deform the Turkish literary language by forcing the introduction of Bulgarian vocabulary and the violation of its grammatical construction, punctuation, transcription. A special list of words which had to be used in print and literature was created. This rude intervention was supported by the publication of materials in Bulgarian, which were progressively increasing. The publication of Turkish literature was stopped, and writers either had to start writing in Bulgarian or remain silent forever. The linguistic policy of the totalitarian state against the Turkish minority in the second half of the 1980s reached its highest degree, resulting in a total ban on the Turkish language not only in its written form, but even its use in a home environment.

This study aims at presenting a previously unexplored problem of the direct encroachment on Turkish literary language and the destruction of already published literature.

KEYWORDS: Turkish literary language, Bulgaria, language policy, Bulgarian loan words, Turkish press

Въведение

През май 1945 г. се отпечатва първият брой на в-к „Işık“ (*Светлина*), който е едноименник на “Зия” (*Светлина*)¹ от 20-те години. През 1947 г. името на периодичното издание е променено на Yeni Işık (*Нова светлина*), което по-късно получава статут на партийен орган на БКП (1953) на турски език. Той е последван от други вестници, също партийни органи – на ДКМС или на БКП. След масовата изселническа кампания от 1950 – 1951 г., когато за Турция заминават близо 155 хиляди души, се ускорява откриването на средни педагогически училища и едногодишни педагогически курсове за подготовка и усъвършенстване на учители, тъй като в страната не са останали почти никакви кадри. През учебната 1952 – 1953 г. в Софийския университет се открива специалността „Турска филология“, в която по план се предвижда всяка година да се приемат по 30 турски младежи. Следващата учебна година идват хабилитирани преподаватели от Азербайджан, от Унгария (Yenisoy, 1996, p. 15 – 19; Муратова, Зафер, 2020, с. 15 – 16). Развитието в областта на турското образование, на периодиката и печата в началото на 1950-те години, което се окачествява от някои изследователи като „културен подем“ (Ялъмов, 2002, с. 312), не продължава дълго – само 3-4 години. След Априлския пленум (1956) и назначаването на Пенчо Кубадински за секретар на ЦК на БКП (1958) турските педагогически училища се закриват и издаването на някои вестници се преустановява. Между 1956 и 1958 г. се извършва главната подготовка за смяна на курса към нов интеграционен период (Ялъмов, 2002, с. 336).

В рамките на политиката за постепенно асимилиране на турското малцинство започват да се ограничават дадените и гарантирани от конституцията права (Yalimov, 2015, p. 62 – 63). Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 21 юни 1958 г. предвижда постепенното смесване на турските с българските училища, което започва през учебната 1958 – 1959 г. (Стоянов, 1998, с.

¹ Издание на БКП на турски, което излиза в София близо три години (1920-1923).

130). Така просъществувалите само няколко години държавни училища с преподаване на турски език се премахват и по този начин се нанася съкрушителен удар върху образованието на турците (Memişoğlu, 2002, p. 243 – 244, 249; Yenisoу, 2007, p. 28 – 29). В резултат на преустройството на образователната система и на организационната структура на мюсюлманското изповедание са уволнени 4 500 души, от които 1 300 са учители, а 2 755 ходжи.

Деформиране на книжовния турски език

През 1958 г. в ЦК на БКП вече е създадена специална езикова комисия, която да се занимава с „обогатяване“ на речниковия фонд и на граматиката на турския език (Yenisoу, 2005, p. 82 – 83; Yenisoу, 2007, p. 31, Çavuşev, 2004, p. 163 – 165). Подетата политика на комунистическите власти за деформиране на книжовния турски език се подкрепя не само от български общественици и писатели. В кампанията за всеобхватно асимилиране на общността активно участват и висши партийни функционери, интелектуалци, хора на изкуството от турски произход. В книгата си за в-к “Yeni Işık” Исмаил Джамбазов (Cambazov, 2011) пише, че сондажите за въвеждане на българска лексика в турския книжовен език започват много рано, още по време на реформите в турското образование:

Още по време на студентските ми години (1951) Али Рафиев² прие турските студенти в Централния комитет. Разказа ни за политиката на партията към турците, като представи блестяща картина на бъдещето ни:

– Но прилепите, които бяха заслепени от блестящото ни бъдеще, поставиха на дневен ред въпроса за езика. Искат от нас да изоставим езика на майките и бащите си и да приемем изкуствения език в Турция. Трябвало да използваме „окул“ вместо „мектеп“ [училище], „йоретмен“ вместо „муаллим“ ([учител], „йоренджи“ вместо „талебе“³ [ученик, студент]. Ние няма да позволим на никого да се намесва в прекрасния турски език на нашите майки и бащи!⁴ (Cambazov, 2011, p. 201).

Присъстващите на срещата интелектуалци като Сюлейман Хафъзов, Риза Моллов и Ибрахим Татарлъ обръщат внимание на научната истина, че не е правилно да се прави разлика между турския книжовен език в България и съвременния език в Турция, който е създаден на основата на истанбулското наречие. Според тях книжовният турски език е единен и еднакъв. Той се преподава в училищата, използва се в книгопечатането и пресата. Както всеки език, така и турският има свои диалекти. Като пример се посочват съществуващите в България делиормански, добруджански, тузлушки и кърджалийски диалекти (Cambazov, 2011, p. 201). Без каквато и да е езикова подготовка, Али Рафиев в докладната си записка (от 1953 г.) до секретаря на ЦК на БКП Енчо Стайков изразява мнение „по въпроса за попълването на речниковия състав на турския език“⁵, което напълно противоречи на езиковите норми и вокалната хармония в турския език:

(...) в литературния език се внедряват такива термини и понятия, „изковани“ от турските буржоазни езиковеди по силата на „революцията“, която вършат те в езика. Там се предприе поголовна чистка на всички арабски, персийски и тюркски думи и техните места се попълват с тези „нови турски“ думи. (...)

Още по-лошо стои въпросът с международните термини. В турския език международните термини се взимат от френски и от английски език. При това взимане те механически се внедряват в турския език, без да се държи сметка за фонетичните правила и норми на същия.

Например думите „комунист“, „партия“, „диктатура“, „агитатор“, „идея“ и др. в литературния език се пишат „комюнист“, „парти“, „диктатюр“ [диктатор], „ажитатор“, „иде“ и др. или пък такива думи и понятия като „трактор“, „кооператор“, „директор“, „редактор“, „техник“, „академик“ и др. в литературния език се пишат „трактър“, „кооператър“, „диктатър“, „тектиснен“, „академиснен“ и др.

² А. Рафиев тогава завежда отдела „За работа сред турското население“ на ЦК на БКП. Завършил българска гимназия, той не познава книжовния турски език.

³ Всички са от арабски произход.

⁴ Както преди, така и след 9.IX.1944 г. държавната езикова политика подкрепя консервативните представители на турската интелигенция, които се обявяват против езиковите реформи на Кемал Ататюрк и продължават да използват лексемите от арабски или персийски произход.

⁵ Рафиев има предвид езиковата революция на Ататюрк, но твърденията му не са верни.

⁶ Такава дума в електронната версия на речника на съвременния турски език на Института за турски език няма. Вж. <https://sozluk.gov.tr/>

В народно-разговорната реч обаче на турците, живущи в България, тези термини и понятия са се утвърдили вследствие продължителното общуване с българското население, приблизително така, както се изговарят на български⁷.

След известно време лансираният отгоре спор за това дали в България да се използва старата докемалистка, или книжовната лексика, преминава в открит натиск за използване на българска лексика в печата и радиопредаванията. Ръководната роля на оглавявания от Рафиев отдел в политиката за нарушаване на автентичността на турския литературен език чрез изкуствена намеса в неговия словесен запас и граматика, се потвърждава и от Сабри Тата (Tata, 1993), който работи като редактор в Турския отдел на издателство „Народна просвета“. Той цитира думите на заместника на Рафиев, Димитър Генов, посетил издателството и провел среща с колектива:

– Народът казва „трактор“, „партия“, „кино“, защо и вие не пишете така, както говори народът? Превеждайте и пишете така, както хората говорят, че да ви разберат. Например, както в “Yeni ışık”.... Този вестник да ви бъде за модел. (Tata, 1993, p. 82).

В мемоарите си турският комунист – емигрант в България, Осман Рауф Алпер, редактор в същото издателство, потвърждава прякото участие на Димитър Генов от ЦК на БКП. Имайки предвид Рафиев и други турци като него, невладеещи книжовния турски език, но верни на комунистическата партия, той споменава непрекъснатата намеса на „ненавиждащия турците Димитър Генов“, който при една среща с работещите в отдела недвусмислено разкрива езиковата политика на партията като отмъщение за естественото навлизане на турска лексика в българския разговорен език: „Ние петстотин години вземахме турски думи от вас, от турския език, сега вие ще вземате от нас.“ (Alper, 1995, p. 204 – 205). Някои известни български писатели участват в натиска върху журналисти и творци за приемане на *предлагания нов комунистически стил*, противоречащ на нормите и граматиката на турския книжовен език. Като редактор на в-к “Halk Gençliği” (*Народна младеж*) Стефан Дичев изисква от авторите на статии да пишат „Булгария“ вместо правилното “Булгаристан” с ненаучно и неубедително обяснение: „България е независима република. Тя не е под чуждо управление като Армения⁸, Таджикистан, Туркменистан. Затова „Булгаристан“ трябва да стане „Булгария“. Толкова!” (Şerefli, 2002, p. 64). При един разговор с Тата (Tata, 1993, p. 23), който превежда материал на Георги Джагаров за публикуване във в-к “Yeni ışık” (*Нова светлина*), той очертава по-далечните перспективи на държавната езикова политика. Според Джагаров ако авторите в България искат да придобият световна известност в областта на литературата, трябва да пишат на български език. За убеждаване на писателя Тата, който се опитва да му обясни, че мисли на турски и затова пише на турски, Джагаров самоуверено лъже, че Назъм Хикмет е станал известен, защото е писал на руски⁹. Сабри Тата го апострофира: „Това не е вярно – отговорих. – На Назъм Хикмет принадлежи следният израз: *Аз пиша на турски, защото най-малко греша на турски.*“ Ахмед Шериф Шерефли (Şerefli, 2001, p. 42) също привежда пример за популизма, с който си служат партийните функционери: „Не е правилно във вестника да използвате истанбулското наречие. Ние сме социалистическа страна, а Турция е капиталистическа. Вие нямате нищо общо с турците в Турция. Затова ще се основавате на собственото си делиорманско наречие. И без това народът не разбира книжовния език.“ А турският емигрант комунист Алпер подчертава: „Под предлог, че „турците не разбирали този език“, изпращаха нареждания да си служим с делиорманското и кърджалийското наречие, а чуждите думи в турския език да пишем според българския правопис и произношение, да използваме българската пунктуация и главните букви според българските правописни норми. Разбира се, нарежданията бяха устни“ (Alper, 1995, p. 204). Наложената нова езикова партийна политика води до влошаване на книжовния език, на който дотогава се списват турските вестници и на който се водят радиопредаванията на турски език. Въмъкват се български думи и термини, които фонетично и морфологично са в разрез с турската граматика, замърсеният

⁷ ЦДА, Ф. 1Б, оп. 27, а. е. 25, л. 17. В цитата е запазен оригиналният правопис, от който се вижда нивото на владеене и на български език.

⁸ На турски е Ерменистан (Ermenistan).

⁹ Разговорът се води след смъртта на турския поет Н. Хикмет през 1963 г.

с тях език звучи неестествено и дразни носителите му. За да не се позволява на турците да поддържат книжовния си език, в България технически се пречи да се слушат и радиопредаванията от Турция. Организира се разцепление сред турските писатели и журналисти, изкуствено се създават спорове на кое наречие да се базира новосъздаваният „комунистически“ турски литературен език. Разбира се, партията предварително е избрала североизточното наречие (делиорманското), което като словесен запас е по-далеч от езика в Турция: „Тогава започнахме да спорим дали делиорманският или кърджалийският диалект да се използва. А то разговорният език в Кърджалийско бил по-близък до т.н. истанбулски турски език“ (Cambazov, 2011, p. 202). На събрание с работещите в турския печат, на което присъстват и представители на ЦК на БКП, се разисква въпросът за характера на новия турски „книжовен“ език, който трябва да се използва в периодичния печат, книгопечатането и радиото. Много съвременници турци в мемоарите и научните си изследвания споменават за грубата намеса на езиковата комисия. Начело на борбата срещу турския език стои партийният печатен орган на БКП “Yeni Işık” (*Нова светлина*), където работят доверени на партията и на държавата турци. Уж по предложение, направено “отдолу” от журналисти и писатели, се взема решение на първия етап да се въведат българските названия на дните от седмицата, месеците, на държавните учреждения и др. Джамбазов споделя: „След внушенията на Централния комитет (т.е. на Пенчо Кубадински) няколко колеги предложиха „за обогатяване на турския език някои думи, които са свързани с новия начин на живот, да се вземат непроменени от българския език“. Например вместо турската абrevиатура ЕЗКИ (EZKİ), да се пише ТКЗС. „Ахър“ да се замени с “обор”. Да се използват българските думи „комбайн“ и „бригада“. Така започнахме да пълним турския език с български думи.“ (Cambazov, 2011, p. 203). Ялъмов (2002), който също публикува материали във вестника, изтъква: „По указание на специално създадена комисия (1958) в литературния турски език се вмъкват много български думи. Редица термини, наименования на партийни и държавни учреждения, на чуждестранни държави, градове, на месеците и др. се изписват с транскрипция така, както са навлезли в българския език. Тоест под формата на „обогатяване“ турският език се побългарява и се прави опит за неговото разграничаване от турския език в Турция.“ (Ялъмов, 2002, с. 336 –337). На едно от заседанията на комисията е поканен проф. Любомир Андрейчин, който не може да издържи и го напуска, изтъквайки, че е езиковед и останалите присъстващи могат да решат въпроса (Yenisoy, 2005, p. 82). По време на второто си посещение в България през 1957 г. Н. Хикмет директно се среща с цензурата и езиковата политика на комунистическите власти. Когато му показват отпечатана в „Народна просвета“ книга с избрани негови стихотворения, веднага забелязва пропуснатите думи и изрази, грешките и несъответствията. Не може да се въздържа и пред всички присъстващи изразява разочарованието си: „Виж ти, вие сте сторили това, което турската полиция трийсет години не успя, какво сте направили? В този си вид от книгата ми няма никаква полза, трябва да се иземе от книжарниците, изложили сте ме!“ Моли присъстващите да не му говорят на изкуствен турски език, а на обикновен, разговорен. Когато преглежда поставения на масата в-к “Yeni Işık” (*Нова светлина*), побеснява: „Какви са тези заглавия? Шрифтът и печатът са ужасни! Къде са ви новините, рубриките? Защо говоримият ви турски е правилен, а писменият – не?“ (Cambazov, 2011, p. 374 – 376). Според някои от работещите в “Yeni Işık” (*Нова светлина*) унищожаването на книжовния турски език се реализира под прякото ръководство на заместник главния редактор¹⁰ на вестника – Селим Билялов (Иванов, Ялъмов, 1998, с. 584 – 585), който е начело на комисията, натоварена да подготви списъка на предлаганите български думи и названия. „Покъсно, за да бъде поставен въпросът „върху научна основа“, в “Yeni Işık” (*Нова светлина*) под ръководството на Билялов се създаде специална езикова комисия. Тази комисия, в която участваха представители от всички турски печатни органи, чрез натиск отгоре изготвяше и ни предоставяше списък на новите български думи, които трябваше да използваме (Cambazov, 2011, p. 203). Шерефли споменава за 3 000 български думи и термини, включени в списъка, сред които и чуждици от западни езици, международна лексика, изписвана в хармония с фонетичната система на българския език (Şerefli, 2002, p. 178). Разбира се, процесът не протича равномерно, често мненията по въпроса се променят. Например в един момент се предлага азербайджанският да служи като модел за „комунистическия“ турски книжовен език в България. Предишното

¹⁰ Селим Билялов е заместник-редактор на вестника от 1966 г. (Cambazov, 2011, p. 417).

нареждане се отчита за грешка и се предлага използване на думи от азербайджанския език, който е близък до турския. Изтъква се, че той е създаден по социалистически модел след Октомврийската революция и затова във всичките си форми е подходящ за турците в България (Şerefli, 2001, p. 42). По азербайджански модел се предлага и използването на думата *рeпублика*¹¹, вместо тази в стандартния турски език – *cumhuriyet* (джумхуриет). Поставен е също въпросът да се премине към кирилица по подобие на някои републики в Съветския съюз, между които е и Азербейджан (Cambazov, 2011, p. 202; Yeniso, 2005, p. 83). Отчитайки и тази практика за грешка, се преминава към истинската цел на тоталитарната власт. Вече се твърди, че турците в България нямат роднински връзки с никоя турска общност в света, затова и езикът на комунистически Азербейджан не е подходящ като модел за техния книжовен език. И понеже влиянието на съседите е най-естествено, турците са длъжни да приемат българския език, да пишат, да четат и да говорят единствено на езика, който е майчин на техните съседи – българите. Латиницата задължително трябва да се замени с кирилицата. На първия етап в турския трябва да се въведат най-използваните в ежедневието български думи: дните на седмицата, на месеците, названията на учрежденията, на хляба и водата, на зеленчуците. След това турският език ще отстъпи мястото си на българския. Само така писаното от журналисти, творци и научни работници ще може да се чете в цяла България. Както обикновено, предварително подготвени, няколко души от работещите във в-к “Yeni Işık” (*Нова светлина*) и други издания изразяват подкрепата си за проекта (Şerefli, 2001, p. 42 – 43). Повечето интелигенти и творци обаче не одобряват подигравката с турския литературен език (Cambazov, 2011, p. 203).

Както вече беше споменато, държавната политика за деформиране на турския книжовен език започва да се прилага на практика след 1958 г. и достига най-висшата си степен през 1960 – 1964 г. След това, между 1964 – 1968 г., натискът за известно време намалява (Yeniso, 2007, p. 31). Преустановяването на строгите мерки може да е свързано с усилията на българското правителство да подпише договор за „масово изселване“ в Турция и с двустранните преговори по въпроса (Зафер, 2021а, с. 82 – 96). Защото непосредствено след началото на изселването – от 1970 г. нататък, натискът отново се засилва и започва преследване на всички противопоставящи се на директивите на партията представители на турската интелигенция.

Жертви на комунистическата езикова политика

През 1960-те години доста писатели продължават да се придържат към турския литературен език и по възможност избягват използването на предлаганата българска лексика и българската транскрипция на чуждите думи и термини. Някои от тях спират да публикуват или за известно време не пишат на предлагания нестандартен турски език. Но тези журналисти и писатели са следени, предупреждавани и наказвани за нарушение на партийните разпореждания. В мемоарите си Шерефли дава много интересен пример с талантливия поет Сабахаттин Байрамов (Байрамыоз), на когото е възложено да напише стихотворение по повод Международния ден на труда Първи май. За да избегне българските названия на дните и месеците, той озаглавява стихотворението си “1.V.1965”. Без да използва забранената вече чуждица от турския книжовен език за месец май – *Mayıs* (майъс), той я предава описателно по следния начин: “Има един месец с две срички и пет букви...” (Şerefli, 2002, p. 178). Така поетът в цялото си стихотворение заобикаля налаганите български лексеми и индиректно се противопоставя на партийната езикова политика. Езиковата политика през тези години се характеризира със своята двойкост и противоречивост, проявяваща се във временно засилване или отслабване на мерките. Тази вълнообразна линия не убягва от вниманието на някои изследователи. Стремейки се да привлече на своя страна художественотворческата интелигенция, в същото време предприемайки действия за рязко ограничаване на етнокултурните, езикови и религиозни права на широките слоеве на турското малцинство, ръководството на комунистическата партия допуска създаването на Турски отдел към изд. „Народна просвета“ (Иванов, Ялъмов, 1998, с. 589). Може да се предположи, че усилията на ръководството до 1970 г. са насочени преди всичко към деформиране на езика на радиопредаванията и периодиката, тъй като те достигат до по-широк кръг читатели. Но както вече беше показано, в турския отдел на издателството също има натиск върху езика.

¹¹ Става въпрос за персийски и арабски думи или за международна лексика, навлязла чрез руския език. В азербайджански език и днес *рeпублика* се използва с нейния руски вариант като *республика*.

С Решение № 84 (на ЦК на БКП) от 25 февруари 1969 г. почти всички централни и окръжни периодични издания се закриват и много скоро остават само две издания, които вече имат нови турско-български заглавия. През 1970 г. към името “Yeni Işık” се прибавя българското название „Нова светлина“. Списанието “Yeni Hayat” също се сдобива с второ име – „Нов живот“. Учители по турски език и родители са принуждавани сами да предлагат закриването на часовете по турски език в училищата. Проявилите несъгласие с езиковата политика се уволняват. Към средата на 1970-те вече никъде не се изучава турски език, дори и като избираем предмет.

Политиката за деформиране на езика през първата половина на 1960-те се трансформира още в самото начало на 70-те в преобладаващо публикуване на материали на български език в турските издания. Усилията на правителството вече се насочват към пълното изтласкване на турския език от печата, книгоиздаването и радиопредаванията. Процесът протича по следния начин: „Главният редактор Хасан Теккелиев донесе заповедта за 15% публикации на български език. Започнахме да публикуваме официалните новини на български. Но с тези 15% се задоволиха само няколко месеца. Без да се усетим, половината от вестника започна да излиза на български. Странно нещо: отпечатахме на турски статиите на българите, а на български – тези на турците.” (Cambazov, 2011, p. 202). Прегледът на няколко броя на в-к “Yeni Işık” (*Нова светлина*) от 1969, 1970 г. и 1971 г. прекрасно илюстрират изместването на материалите на турски език от тези на български език. Например в брой 1-2 от януари 1969 г. няма нищо публикувано на български. Езикът е изчистен от налаганите преди това българизми, вместо думата *република*, за която вече стана дума, е предпочетена правилната лексема *джумхуриет*. В предложението като четвърта страница календар месеците и дните са дадени на турски¹². На четвърта страница на последния брой от 1969 г. във връзка с Нова година има публикувани на български език материали за деца. Тук намеса върху чистотата на книжовния турски език не се забелязва.¹³ Вторият брой за следващата годината продължава традицията от 1969, материалът е изцяло на турски, в статиите няма дразнещо нарушаване на езиковите норми.¹⁴ В брой 39 от същата година денят на издаването, четвъртък, е изписан на турски *perşembe*, а названието на вестника все още е само “Yeni Işık”. На последната четвърта страница има дълга статия на български.¹⁵ Последният (за годината) брой на вестника от 31 декември вече е с две имена - “Yeni Işık/ Нова светлина“, денят на издаването е „четвъртък“, на първите четири, както и на шеста страница, преобладаващите материали са на български, само петата е повече на турски. Освен това “Yeni Işık/Нова светлина” е разширен с още две страници.¹⁶ От броевете за 1971 г. ясно се вижда, че партийната политика вече се е отказала от деформирането и е насочена единствено към постепенното налагане на българския език до окончателното изтласкване на турския от всички сфери на печата и литературата.

През 1970 г. в духа на Решението на Политбюро на ЦК на БКП от 25 февруари 1969 г.¹⁷ се извършва най-голямата чистка – за неподчинение и отклонение са уволнени доста турци, работещи в редакцията на Турския отдел към издателство „Народна просвета“, в периодичния печат и предаванията на турски език: „В началото на 1970 г. заедно с още шестима редактори бях отстранен от издателството. С тайно решение на политбюро на ЦК на БКП беше забранено издаването на книги на турски, печатаха се само томове на Назъм Хикмет.“ (Tata, 1993, p. 29). В действителност издаването на пропагандна и политическа литература на турски език продължава в агенция „София-прес“, но тя е предназначена за разпространение в Турция (Зафер, 2019). Същевременно с решение на ЦК на БКП от 12 март 1970 г. за редактори на турските вестници са назначени българи, които не знаят турски¹⁸. Само главният редактор на радиопредаванията на турски за България е сменен с друг турчин (Cambazov, 2011, p. 150 – 151). Езиковата политика на комунистическото ръководство се отразява и върху качеството на двуезичните българо-турски и турско-български речници, издадени през периода (Cambazov,

¹² Yeni Işık, бр. 1-2, 04.01.1969.

¹³ Yeni Işık, бр. 156, 30.12.1969.

¹⁴ Yeni Işık, бр. 2, 06.01.1970.

¹⁵ Yeni Işık, бр. 39, 02.04.1970.

¹⁶ Yeni Işık/Нова светлина, бр. 153, 31.12.1970.

¹⁷ ЦДА, Ф.1Б, оп. 35, а. е. 558, с. 21–22.

¹⁸ С изключение на Слави Славов.

2011, p. 204.). Интересен и показателен е случаят с изгонването на Шерефли от в-к “Yeni Işık” (*Нова светлина*). Поет, писател и журналист, той работи последователно във вестниците “Eylülcü Çocuk” (Септемврийче), “Halk Gençliği” (Народна младеж), списание “Yeni Hayat” (Нов живот) и накрая в “Yeni Işık” (Нова светлина). Шерефли, който не пише и не публикува на български, загрижено очаква своя ред. В началото на 1970 г. го посещава зам. главният редактор на “Halk Gençliği” (*Народна младеж*) Благой Димитров и му казва, че вече на страниците на вестника ще се публикуват произведения на български, като го кани да напише и той нещо¹⁹. Опитва се да го убеди, обещавайки да го представят на българския читател на първата страница дори със снимка. Шерефли му обяснява, че турският читател го познава вече 20 години на турски и ако искат да го представят на български, би трябвало това да стане в друг вестник, тъй като българите не четат турските вестници. Писателят търси опора в приписваните на Н. Хикмет думи, които по-горе бяха цитирани. На тръгване Благой Димитров заканително му напомня, че е изпълнил дълга си (Şerefli, 2002, p. 318; Şerefli, 2001, p. 338 – 339). На 29 март заместник-редакторът на “Yeni Işık” (*Нова светлина*) Билялов му предава, че е освободен от работа и за един час трябва да напусне сградата. Главният редактор отказва да го приеме и така не научава причините за отстраняването си (Şerefli, 2002, p. 318).

За изгонването на Шерефли от вестника пише и членът на Управителния съвет, Джамбазов (Cambazov 2011, p. 342). Двата разказа се допълват, без ни най-малко да си противоречат:

Беше през 1970-те години. След като работеше в радиото, “Halk Gençliği” [Народна младеж], “Eylülcü Çocuk” [Септемврийче], Ахмед беше дошъл в “Yeni Işık” [Нова светлина]. (...) Изпълняваше отлично всички задължения, имаше добри отношения с колегите, тих, скромнен журналист, който притежаваше талант, пишеше смислени стихотворения. Беше майстор в прозата.

Един ден Христо Поляков (тогава беше заместник редактор и партиен секретар) събра Управителния съвет на вестника и каза:

– Другари, трябва да отстраним Ахмет Шериф от работа.

Всички бяхме смаяни. Как могат да отстранят Ахмет Шериф, който беше сред десетината ценни журналисти! Докато се стигне до него, във вестника имаше десетки, които не правеха нищо... Попитах:

– Защо?

– Защото е националист.

– Какъв националист може да бъде? Има много хубави стихотворения за България, за социализма, за новия живот, има емоционални репортажи.

Изпусна се и изрече:

– Но всичките са на турски.

(...) Талантливият поет и журналист отново беше изхвърлен на улицата и оставен без работа. (Cambazov 2011, p. 342)²⁰

Репресиите срещу него не приключват само с тази мярка. Пет години Шерефли е държан без работа, през август 1975 г. е задържан, при обиска му е иззет и унищожен целият архив, съдържащ ръкописите на издадени и неиздадени произведения, дневници, кореспонденция, картотеката с фишове на събрано лично от него турско народно творчество. Осъден е на три години затвор със строг режим (Зафер, 2009, с. 364). Турският емигрант комунист О. Р. Алпер също е подложен на репресии, защото се обявява срещу нецелесъобразната и ирационална политика за намеса в книжовния турски език. Той е отстранен от Турския отдел на изд. „Народна просвета“ заедно с другите редактори и известно време е безработен. От ЦК на БКП му уреждат работа на хонорар в предаването за България на турски, но и там не може да се задържи: „Не искаха да работя в предавания на турски, предназначени за местното население. Накрая заместник-главният редактор, евреин по произход, ми каза, че вече нямали нужда и ме измете. И без това работих на хонорар. След това се обадох на Хинков и с обиден тон му казах: „Да знаете, че съм безработен в социалистическа България, където няма безработица.“ Хинков се обади в радиото и предложил да ми дадат работа в предаванията на турски, предназначени за чужбина. Подобно предложение на човек от Централния комитет означаваше заповед.“ (Alper,

¹⁹ ЦДА, Ф. 1Б, оп. 35, а. е. 558, с. 24.

²⁰ В началото на същата година от “Yeni Işık” е изгонен и Салих Бакладжиев, който две години работи в строителството: ЦДА, Ф 117, оп.50, а. е. 358, л. 2 – 3, 12.

1995, р. 206). За намесата на комунистическата държава в книжовния език на турците, за произтичащото около него и със самия него, смаяният турски емигранткомунист Алпер споделя следното: „Ставаше въпрос за развалянето на турския език. Твърдеше се, че турският в България е различен език. Така турците в България щяха да се разграничат от турците в Турция, в последствие по-лесно щяха да се асимилират. Такава беше стратегията. Аз не осъзнавах много добре тази стратегия, но разбирах, че не е правилно, че става въпрос за съзнателно деформиране на турския език. Борех се срещу това. Полагах усилия за опазване чистотата на езика.“ (Alper, 1995, р. 205) През 1970 година, когато всъщност се стартира с масовото изселване на турците от България²¹, продължило до 1978 г., започва най-тежкият период за турската интелигенция в България. Най-важната цел на комунистическото управление е несъгласните с политиката на асимилация да бъдат принудени да заминат за Турция (Зафер, 2021а, с. 82 – 96; Зафер, 2021б, с. 87-113), за което пряко въздействие има и налагането на българския език в образованието, печата и радиото. Сред преследваните творци е и един от най-талантливите поети турци на времето, Реджеп Кюпчю. Той има проблеми с властите поради неоснователни доноси срещу съдържанието на поезията му (Şerefli, 2002, р. 222 – 224, Зафер, Чернокожев, 2015, с. 93 – 96, 137 – 143) и понеже отказва да подписва стиховете и статиите си като Кюпчю(ев), което в последните години се изисква от него (вж. Kürçü, 1994, р. 7 – 8). След подетата срещу творчеството му унищожителна кампания Кюпчю повече не може да публикува във вестници, работи в производството, откъдето често е принуждаван да напусне. На 3 юли 1973 г. Недялко Йорданов записва в дневника си следното: „Реджеп отдавна е без работа. Но понеже е с чест и достойнство, понеже знае, че ще му побългарят фамилията, не изпраща статии на “Yeni Işık” (Нова светлина). Няколко години работи на сондажите. След това само един месец беше на работа в Завода за млекодобив в Бургас. (...) С Тодор Атанасов обиколихме всички предприятия да търсим работа за Реджеп, но никъде не можахме да намерим.“ (Kürçü, 1994, р. 9). Докато противопоставящите се на езиковата политика писатели и журналисти заплащат скъпо, пишещите на български получават тройни хонорари за статиите и произведенията си (Çavuşev, 2004, р. 176). Архивни документи от 1970 г., касаещи “Yeni Işık” (Нова светлина), потвърждават тази практика: „Ще се поощрят и онези автори от турски произход, които желаят да пишат своите произведения на български език. Ще се помага на другарите турци от редакцията да пишат материали и на български език.“²² Паралелно с постепенното изтласкване на турските материали в периодични издания се преустановява издаването на турска литература, писателите или трябва да пропишат на български, или да замлъкнат завинаги. Тази забрана се прилага и върху изпълнителите на турски песни. В радиопредаванията на турските слушатели се предлагат български песни. За несъгласието с партийната езикова политика Реджеп Кюпчю заплаща с живота си; Ахмет Шериф Шерефли е принуден да укрива дневниците си и да не отпечата нито ред до 1989 г., цели 18 години (Зафер, 2009, с. 369); Сабахаттин Байрамьоз замлъква напълно през 1969 г. и според Мехмет Чавуш след забраната да се пише на турски той „осъжда своята голяма поезия да лежи в малкото си джобно тефтерче“ (Çavuş, 1988, р. 202); Юмер Осман Ерендорук пише за чекмеджето на турски, но запознатите с творчеството му няколко „верни приятели“ го издават и е осъден на 5 години затвор; Ахмет Мехмет от началото на 1970-те до 1990-те години пише без надежда, че някога творбите му ще стигнат до читателя; певецът и поетът Осман Азиз години наред пее своите песни наум, без глас (Зафер, Чернокожев, 2015, с. 459 – 460; 442; 32, 453).

Властите в комунистическа България не се задоволяват единствено със спиране на издаването на турски. През 1950-те години започват да се унищожават обществените библиотеки за турска литература, като първоначално се обединяват с другите библиотеки (Yenisoy, 2007, р. 29). През 1980-те години вече турските книги в общите библиотеки или се унищожават, или се изпращат в складове, за да не се четат. Неофициално се повежда борба и срещу двуезични речници или сравнителни изследвания върху двата езика. Например през март 1980 г. от печатницата на БАН се изнемва труда на Салих Бакладжиев „Българско-турски

²¹ Преди това, в рамките на споразумението, само една група от 82 души заминава за Турция през октомври 1969 г. (Зафер, 2021б, с. 93, 108).

²² ЦПА, Ф. 325, оп. 1, а. е. 88, л. 4–5.

пословици и поговорки – паралели“, върху който работи десетилетия, и повече не му се връща²³. А „Българско-турски тематичен речник“ на Хайрие Мемова-Сюлейманова, публикуван през юли 1981 г., е конфискуван в университетската печатница. Замисля се неговото изгаряне, но поради противопоставянето на проф. Александър Ничев и др. учени той е спасен (Муратова, Зафер, 2020, с. 33–34). Настъпва и времето на последния съкрушителен удар срещу турския език в неговата писмена и говорима форма. Унищожават се богати лични библиотеки на турски интелектуалци. Около година преди започването на смяната на имената, на 11 август 1983 г., ДС извършва обиск в домовете на четирима бивши университетски преподаватели турци, работещи тогава в Института по балканистика към БАН, като им се изземват около 2 000 тома на съвременен турски език и османотурски (Държавна сигурност, 2013, с. 958 – 959, Муратова, Зафер, 2020, с. 44 – 45), използвани в тяхната преподавателска и изследователска дейност. Изземват се картотеки с фишове и записи от теренни проучвания върху турския фолклор (Muratova, 2022, p. 228)²⁴. От 25 януари 1985 г. в-к “Yeni Işık/Нова светлина” започва да излиза само на български и под заглавието „Нова светлина“. По време на смяната на имената са иззети и унищожени частните библиотеки на много учители, творци и духовници от провинцията, някои от собствениците им са подведени под съдебна отговорност за притежание на художествена литература, издадена в Турция. След 1985 г. говоренето на турски език се обявява за престъпление. Старци и деца се глобяват или задържат на улицата само за това, че говорят на единствения език, който знаят²⁵. Експулсирането на турската интелигенция през 1989 г. става причина за унищожаването на малкото библиотеки с турска литература, спасени и съхранени по време на смяната на имената.

Заклучение

Посегателството върху книжовния турски език в комунистическа България се проявява в различни форми. След изгласването му от учебните заведения и намесата в словесния му запас, фонетика и граматика, се преминава към пълната му забрана в неговата писмена и устна форма. Репресиите срещу обявилите се против строгите мерки причиняват страдания на много хора, някои от които загубват свободата, а други дори живота си. В тази кампания срещу езика се унищожават обществени и лични библиотеки, фондове на периодиката на турски – богатство, което никога вече не би могло да се възстанови.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Държавна сигурност (2013)** Държавна сигурност – Смяната на имената – възродителният процес (1945-1998 г.). Документален сборник, Том I, София. (*Darzhavna sigurnost – Smyanata na imenata – vazroditelniyat protses* (1945-1998 g.). Dokumentaleni sbornik. Tom I, Sofia).
- Зафер, З. (2019)** Българската политическа и пропагандна литература в Турция и “В името на народа” на Митка Гръбчева, *LiterNet*, 13.01.2019, №1 (230) <https://litenet.bg/publish29/zeinep-zafer/mitka-grybcheva.htm> (28.02.2022). (*Zafer, Z. Balgarskata politicheska i propagandna literatura v Turtsiya i “V imeto na naroda” na Mitka Grabcheva, LiterNet, 13.01.2019, №1 (230) https://litenet.bg/publish29/zeinep-zafer/mitka-grybcheva.htm*).
- Зафер, З. (2021a)** Депортация или доброволно изселване на турците в комунистическа България (Кампаниите от 1950-1951 и 1968-1978 г.). – В: Гласът на премълчаваните. Изследвания в чест на доц. д-р Анастасия Пашова: Благоевград, с. 63 – 96. (*Zafer, Z. Deportatsiya ili dobrovolno izselvane na turtsite v komunisticheska Balgariya (Kampaniite ot 1950-1951 i 1968-1978 g., Blagoevgrad: pp. 63 – 96).*
- Зафер, З. (2009)** Дисидент в България – Емигрант в Турция (Мемоарите на Ахмет Шериф Шерефли). – В: Антитоталитарната литература, София, с. 361 – 375. (*Zafer, Z. Disident v Balgariya – Emigrant v Turtsiya (Memoarite na Ahmet Sherif Sherefli). – V: Antitotalitarnata literatura, Sofia. s. 361 – 375).*
- Зафер, З. (2021б)** Турският печат за нагласите сред турците в България и тоталитарната изселническа политика (1968-1969). // *Balkanistic Forum*, 2021/2, с. 97–112. (*Zafer,*

²³ ЦДА, Ф. 117, оп.50, а. е. 358, л. 4–5.

²⁴ Пак там, л. 6.

²⁵ Без да се отчитат забраните и ограниченията в областта на образованието и печата, представени накратко в статията, в България често може да се чуе мнението, че турците не владеели добре книжовния турски език.

- Z. Turškiyat pechat za naglasite sred turtsite v Bulgariya i totalitarnata izselnicheska politika (1968-1969). // *Balkanistic Forum*, 2021/2, s. 97–112).
- Зафер, З., Чернокожев, В. (2015)** Когато ми отнеха името. Антология. София, 464 с. (*Zafer, Z., Chernokozhev, V. Kogato mi otneha imeto. Antologiya. Sofiya, 464 s.*)
- Иванов, М., Ялъмов, И. (1998)** Турската общност в България и нейният периодичен печат.– В: Българско медиазнание. Енциклопедично издание за медианаука и медиапублицистика. Том II, Виена, с. 556 – 600. (*Ivanov, M., Yalamov, I. Turската obshtnost v Bulgariya i neuniyat periodichen pechat. –V: Balgarsko mediазnание. Entsiklopedichno izdanie za madianauka o mediapublitsistika. Tom II, Viena, s. 556–600.*)
- Муратова, Н., Зафер, З. (2020)** Политически и научни репресии – Случаят Хайрие Мемова-Сюлейманова. // *Balkanistic Forum*, 3/2020 2020/3, с. 9 – 56. (*Muratova, N., Zafer, Z. Politicheski i nauchni represii – Sluchayat Hayrie Memova-Syuleymanova. // Balkanistic Forum, 3/2020, s. 9 – 56.*)
- Стоянов, В. (1998)** Турското население в България между полюсите на етническата политика, София, 252 с. (*Stoyanov, V. Turското naselenie v Bulgariya mezhdu polyusite na etnicheskata politika, Sofiya, 252 p.*)
- Ялъмов, И. (2002)** История на турската общност в България. София, 528 с. (*Yalamov, I. Istoriya na turskata obshtnost v Bulgariya. Sofiya, 528 p.*)
- Alper, O. (1995)** Mülteci Komünist (Eski bir TKP’linin Anıları), Timaş Yayınları, İstanbul, 518 p.
- Sambazov, İ. (2011)** Bulgaristan Türk Basını Tarihinde YENİ İŞIK-НОВА СВЕТЛИНА, Erkam Matbaası, İstanbul, 488 p.
- Çavuşev, İ. (2004)** Gazetecinin Artık Yılı, Издателство БОН, Благоевград, 263 p.
- Çavuş, M. (2002)** 20. Yüzyıl Bulgaristan Türkleri Şiiri (Antoloji), Yaylacık Matbaası, İstanbul, 384 p.
- Насюğlu, М. (2007)** Anılar Hizmetler Lanetler, Çorlu, 156 p.
- Küpçü, R. (1994)** Şiirler, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 156 p.
- Memişoğlu, H. (2002)** Geçmişten Günümüze Bulgaristan’da Türk Eğitim Tarihi. T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri Dizisi/361, Ankara, 220 p.
- Muratova, N. (2022)** Turkish Women in Science in Bulgaria during Totalitarian Regime (Mefkure Mollova, Hayrie Memova, Zinetti Nurieva. // *Balkanistic Forum*, 1/2022, s.220–240.
- Şerefli, A. (2001)** Önce Düşünceler Kelepçelendi, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 398 p.
- Şerefli, A. (2002)** Türk Doğduk Türk Öldük. T.C. Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Edebiyatı, İkinci baskı, Ankara, 585 p.
- Tata, S. (1993)** Türk Komünistlerinin Bulgaristan Macerası. Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 158 p.
- Yalimov, İ. (2015)** Bulgaristan’da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu. Müslüman Diyaneti Başmüftülüğü, Sofya, 160 p.
- Yenisoy, H. (1996)** Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları (13-20). Bilig-3/Güz.
- Yenisoy, H. (2007)** Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007), 92p. https://www.academia.edu/21768332/BULGARISTAN_TURKLERININ_TURKCE_EGITIM_DAVASI?email_work_card=title (18.01.2022).
- Yenisoy, H. (2005)** Edebiyatımızda Balkan Türkleri’nin Göç Kaderi, Toplumsal Gelişim derneğinin Yayınları 2005, p. 469.